

Boekbesprekingen

Jaarboek 1997 Nederlands Openluchtmuseum. Ed. J.A.F.M. Vaessen e.a. Nijmegen / Arnhem: SUN / NOM, 1997. 319 p., ill.; ISSN 1382 5291, ISBN 90 6168 497 8.

Het *Jaarboek 1997* van het Nederlands Openluchtmuseum bevat onder de inmiddels vertrouwde rubrieken 'veelvormig verleden', 'museale verbeelding' en 'achtergronden bij de collectie' tien bijdragen van zowel auteurs uit eigen kring als daarbuiten.

Het spits wordt afgebeten door Theo Leeuwenburgh, eindredacteur van het in 1965 gestarte televisieprogramma *Van Gewest tot Gewest*. Hij gunt de lezer een aardig kijkje achter de schermen van de rubriek, die ondanks – of misschien juist dankzij – het imago van folklorisme nog steeds een grote populariteit geniet. Leeuwenburgh benadrukt evenwel dat de programma-onderwerpen in tegenstelling tot het dominante beeld vooral aandacht schenken aan actuele ontwikkelingen en gebeurtenissen in de regio's. Aanvankelijk was er succes 'door *anders* te zijn, het laatste decennium vooral door *zichzelf* te zijn en te blijven' (12).

De boeiendste bijdrage aan het jaarboek, 'De roes van het verleden: bier en beeldvorming', komt op naam van Gerard Rooijackers. Musea vormen in zijn optiek 'identiteitsfabrieken' die een belangrijke rol vervullen bij de constructie, reproductie en overdracht van gedachtengoed. Hij licht deze opvatting nader toe aan het thema Brabant en bier, zoals gepresenteerd in het Openluchtmuseum. En passant uit hij kritiek op de museale presentatie van de Brabantse Buurt in het Openluchtmuseum, die zou bijdragen aan de 'Brabant-mythe' van de gezellige levensgenieter. Bier speelt in dit stereotiepe beeld van oudsher een belangrijke rol; de 'Bourgondische oerbrabander' Hertog Jan Primus zou de uitvinder van het gerstenat zijn. Rooijackers laat zien hoe dit beeld onderwerp van legendevorming en mythologisering is geweest en hoe in

onze tijd ook marketeers daarmee hebben gespeeld. 'Retro-thema's' zijn in de reclamewereld populair, zeker als er aan een ambachtelijk imago wordt gewerkt. Maar bier is ondanks deze beeldvorming een puur industrieel product. Aardig is dat Rooijackers volkskundigen aanspoort tot bestudering van twee door hen nog nauwelijks verkende terreinen: de commerciële cultuur van ondernemingen en de elektronische snelweg. In de eerste ziet hij 'een symboolveld als arena van gelaagde en concurrerende betekenissen' (52). De tweede is zich volgens Rooijackers 'razendsnel als nieuw medium in de volkscultuur aan het innestelen en zal grote invloed gaan uitoefenen op processen als folklorisering en musealisering' (51). Het zijn prikkelende terzijdes die volkskundigen de weg kunnen wijzen naar nieuwe studieobjecten.

De volgende bijdrage is een foto-essay waarin Joost van Aalst aan de hand van acht, kort toegelichte themata een selectie uit het werk van de fotograaf A.G. van Agtmaal (1887-1960) heeft gemaakt. Van Agtmaal gaf in zijn werk een geïdealiseerd en geromantiseerd beeld van de plattelandscultuur, zoals uit de gepresenteerde genrevoorstellingen overduidelijk blijkt. Ze zijn alle in scène gezet en in geen enkele ontbreekt klederdracht. Overigens zijn de foto- en andere illustraties in het jaarboek in het algemeen van een uitstekende kwaliteit; redactie en uitgever verdienen daarvoor een pluim.

De vier artikelen die volgen behandelen de 'museale verbeelding'. Amber Struyk gaat in op de geschiedenis van het molenbehoud in Nederland en de rol die het Nederlands Openluchtmuseum hierbij kan spelen. Peter Lewis brengt enkele gedachten over de plaats van de tram in het North of England Open Air Museum in Beamish voor het voetlicht. Sonja Schurink presenteert de resultaten van een onderzoek naar gebruik en beleving van het Openluchtmuseum door diverse categorieën bezoekers. Een en ander leidt tot een

typologie van 'alles willen zien'-types, 'gerichte kijkers' en 'impulsieve' bezoekers. Wat mij betreft had dit artikel een interne notitie mogen blijven. Schurink begint haar stuk met een theoretische exercitie in tamelijk hoogdravende bewoordingen, om in het resterende deel ervan de ondervraagden sprekend in te voeren. Dit leidt ertoe dat men in haar bijdrage een stijlbloem zoals deze – en ik doe maar een greep – kan aantreffen: 'Als een sight zijn markers verloren heeft is er sprake van *sight involvement*' (157), terwijl een paar pagina's verderop een vrouw zegt 'Gewoon, van nou, we lopen hier en dan zie je een bordje staan bijvoorbeeld' (161). Voor museummedewerkers is dit artikel misschien nuttig, voor belangstellende buitenstaanders valt er weinig te genieten. Via het gedachtengoed van de cultuurfilosoof Walter Benjamin presenteert tentoonstellingmaker Ton Wagemakers zijn droom om museumbezoekers via 'bezielde voorwerpen' weer kind te laten worden. Dit alles in verband met de ontwikkeling van het HOLLANDRAMA-panorama, dat een 'museale toverberg' zou moeten worden.

De laatste drie artikelen geven achtergrondinformatie bij de collectie. Erik van 't Hull doet de dilemma's en beleidsoverwegingen met betrekking tot vorming, beheer en afstoting van deelcollecties in het Openluchtmuseum uit de doeken. In een lange bijdrage beschrijft Wouter Renaud de geschiedenis van verhuizen in Nederland, vooral geïllustreerd aan de hand van het Vlissingse verhuizingsbedrijf Pierens. Aanleiding vormde de verwerving in 1980 door het Nederlands Openluchtmuseum van een spoorapissière en ander verhuismateriaal van deze kleinschalige onderneming. Tot slot gaan Piet van Cruyningen en Hanneke Nuijten uitgebreid in op de in 1995 op het museumterrein afgebrande boerderij Kloostergare uit Beerta. Zij behandelen als context de landbouwhistorische, sociale en bouwhistorische ontwikkelingen in het Groninger Oldambt in het algemeen en op Kloostergare in het bijzonder. Voor een eventuele herbouw van de boerderij, een voorbeeld van een voor het Oldambt betrekkelijk arme bedoening, zal het jaar 1929 als uitgangspunt worden genomen.

Om de balans op te maken: ik vind dit jaarboek iets minder geslaagd dan de beide voorgaande afleveringen. Daarin stonden meer verfrissende discussies, discussies ook van een zodanige reikwijdte dat ze niet louter voor het eigen museum van be-

lang waren. Hiermee wil niet gezegd zijn dat het *Jaarboek 1997* in dit opzicht niets te bieden heeft; het gaat om een kwestie van meer of minder. Het is evenwel te hopen dat de redactie erin slaagt voor komende jaarboeken opnieuw auteurs te vinden die expliciet aanhaken bij en ingaan op debatten in de volkskunde en aanverwante wetenschappen. Dat zou de spanningsboog van de bijdragen zeer ten goede komen.

Rob van Ginkel, Antropologisch-Sociologisch Centrum, Universiteit van Amsterdam

Kooijmans, Luuc. *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*. Amsterdam: Bert Bakker, 1997. 391 p., ill.; ISBN 90 3511 814 6.

Dit knappe boek van Luuc Kooijmans doet geenszins onder voor een ander boek dat, in Nederlandse vertaling, in hetzelfde jaar en bij dezelfde uitgever verscheen: Emmanuel Le Roy Laduries *De eeuw van de familie Platter*. 1, *De schooier en de geleerde*. Het zijn voorbeelden van een eigentijdse historiografische succesformule, familiegeschiedenis-nieuwe-stijl. Het recept is eenvoudig te beschrijven doch arbeidsintensief om te realiseren. Men gaat uit van een ongewoon rijke bronnenverzameling van één of meerdere (met elkaar verbonden) families, die over enkele generaties gevolgd (kunnen) worden. Zoals de bronnenrijkdom, met veel brieven en allerlei vormen van 'boekhoudingen', doet vermoeden, gaat het om elitefamilies. Dankzij de buitengewone geografische en sociaal-culturele mobiliteit waarvan de protagonisten, allen samen genomen, blijk geven, gecombineerd met een bijzondere dispositie tot het op papier zetten en bewaren van informatie, komen zeer uiteenlopende aspecten van het leven in het Ancien Régime in beeld. Tegelijkertijd biedt de formule ook een handige, chronologisch gestructureerde kapstok om onderweg, als een belezen toeristengids in een oude stad, verschillende thema's, discussies en resultaten van recent historisch onderzoek te introduceren.

Er valt inderdaad veel te zeggen op basis van de archieven van enkele uit het zestiende-eeuwse Antwerpen vertrokken families (Van der Meulen, Della Faille, Coymans [daarna verbonden met de familie Huydecoper]) die in de Republiek terechtkwamen en daar in de zeventiende en in de acht-

tiende eeuw hun bestaan opbouwden. Het verhaal wordt chronologisch opgebouwd, vertrekkend bij de Spaanse furie te Antwerpen in 1576 en eindigend in het midden van de achttiende eeuw in de Republiek en de overzeese posten van de West-Indische Compagnie in Guinea. Hiertussen weeft Kooijmans een verhaal over de menselijke levenscyclus van geboorte tot overlijden, waarbij bijvoorbeeld aandacht wordt besteed aan geneeskunde en onderwijssystemen. Zo creëert hij gaandeweg, met gevoel voor detail en met een rustige, ingehouden penseelvoering, een kleurrijk schilderij van het leven in de zeventiende en achttiende eeuw. Een van de memorabele hoogtepunten is bijvoorbeeld de bespreking van het dagregister dat de (latere) Amsterdamse burgemeester Joan Huydecoper van Maarseveen in de tweede helft van de zeventiende eeuw jarenlang bijhield: een schitterende bron. Het kan onder andere als een boekhouding van het beheer van het sociale vermogen beschouwd worden. Zo vormden de dagregisters een lopende balans, waarbij bijvoorbeeld tegenover de 'presenten bij mij ontvangen' de 'presenten door mijn gedaan' (137) geplaatst werden. Kooijmans let onder meer op de betekenis van de alleenstaande letters 'c' vergezeld door streepjes: het aantal keren dat coïtus die dag had plaatsgevonden. In de stijl van Kooijmans levert dit passages op als: 'Op een zeldzame uitzondering na bedroeg dat aantal overigens 1. Aan het einde van de maand maakte hij een optelling en hij produceerde ook een jaaroverzicht. In 1659 deed hij het naar eigen berekening 75 keer. Hij begon het jaar energiek. Op nieuwjaarsdag kon hij achter de c twee streepjes noteren. Toch bleef de score in januari beperkt tot 8. Ondanks een score van slechts 6 werd de volgende maand een conceptie bewerkstelligd. In theorie behoorden vrouwen tijdens een zwangerschap geen seksuele omgang te hebben, maar de praktijk was anders. Tijdens de eerste maanden van de zwangerschap vond er met enige regelmaat coïtus plaats (gemiddeld één keer in de drie dagen). (...) Het verwekken van kinderen was evident niet het enige oogmerk van de coïtus. Pas vanaf de achtste maand van de zwangerschap volgde een periode van onthouding, die nog één keer werd onderbroken, twee weken voor de bevalling' (152). Dit ene voorbeeld kan illustreren dat onderzoekers met zeer uiteenlopende interesses bruikbare informatie kunnen vinden in deze goudmijn. De systematisch volge-

houden aandacht voor het beheer van het sociale vermogen van elkaar deels overlappende families vormt het aanvaardbare kader van het boek en levert, dankzij de empirische basis in de familiearchieven, een exemplarische familiegeschiedenis-nieuwe-stijl op. De talrijke zwart-witproducties van portretten van de hoofdrolspelers, die de tekst illustreren, verhogen de waarde daarvan nog.

Zoals met de titel van het boek wordt aangegeven, loopt er een supplementaire rode draad doorheen het werk: een oefening in historische semantiek, in het bijzonder van het begrip 'vriendschap'. De auteur heeft ervoor geopteerd om deze draad theoretisch vrij dun te houden; hij werkt de terugkoppeling naar sociologische theorievorming zelf verder niet uit, wat ik jammer vind. De lezer die over de schouder van Kooijmans naar de zeventiende- en achttiende-eeuwse bronnen meekijkt, kan vaststellen dat het woord 'vriendschap' en afgeleide begrippen daarin inderdaad regelmatig blijken voor te komen: een attenderende ervaring. Het semantisch veld blijkt breed te zijn, en deels gestructureerd door opvattingen en modellen die teruggaan tot in de klassieke oudheid. Er kunnen daarbij verschillende registers afgelijnd worden, zoals bijvoorbeeld de bespreking van het fenomeen 'ware' vriendschap (zie onder andere pp. 175-176) duidelijk maakt. Vriendschap wordt onder andere geconceptualiseerd als een repertoire van conventies om met onzekerheid (zoals ziekte, dood en rampspoed) om te gaan, in te spelen op kansen en mogelijkheden of beloftevolle risico's te nemen. Vaak leek dit, voor de bestudeerde families, neer te komen op de kunst van het genereren van wat tegenwoordig een 'win-win-situatie' (en -relatie) genoemd wordt: leven en (tot op zekere hoogte) laten leven.

Het naar voren schuiven van de dramatische term 'overleven' in de titel en bepaalde passages in het werk kan aanleiding geven tot misverstanden, ook al ontgaat het me niet dat er 'kunst' en niet 'strijd' bij staat. Natuurlijk, ook rijke mensen hebben hun problemen en slagen er niet steeds in de wereld en de toekomst helemaal naar hun hand te zetten. Maar in het zeventiende- en achttiende-eeuwse Europa liepen er veel meer mensen rond die het oneindig moeilijker hadden dan de in beeld gebrachte rijke en succesvolle families in het centrum van de wereldeconomie. Was 'vriendschap' ook voor de eerstgenoemden cruciaal in de strijd om het overleven en welke lading dekde het be-

grip voor degenen die net (niet) de eindjes aan elkaar konden knopen? De kwestie of er grote materiële en (om de term van de voor deze discussie relevante auteur Giovanni Levi te hanteren) immateriële erfenissen in het spel waren, is volgens mij immers niet onbelangrijk. Kooijmans houdt de spanningen en de patroniserende en patronerende machtsdimensie bepaald niet uit beeld. Hij weet in zijn boek heel aannemelijk te maken hoe belangrijk 'vriendschap' was, ook en vooral tussen familieleden, als koepelterm voor technieken voor 'het behoud van het "huis"' (14). Het traceren van het woord vriendschap in de geschiedenis van de familie Van der Meulen en hun verwanten fungeert in die zin inderdaad als een 'exempel' voor de geschiedenis van het beheer van maatschappelijk vermogen van hoge families. 'De strategieën die konden worden gevolgd waren gebonden aan een aantal beperkingen: wettelijke, zoals de huwelijkswetgeving en het erfrecht, maar ook culturele: traditie, gebruiken, *conventies* waaraan men zich niet kon onttrekken. Binnen die beperkingen kon men kiezen welke strategie het gunstigst was om continuïteit te garanderen' (17, cursivering van mij, M.J.). Hierin zit, ook naar de negentiende, twintigste en eenentwintigste eeuw, een heel programma vervat, voor op elitefamilies en hun netwerken georiënteerd historisch en sociologisch onderzoek.

In het besluit met de titel 'Vriendschap in de zeventiende en achttiende eeuw' (326-329) gaat het plots erg hard. De auteur lijkt te suggereren dat de geschiedenis van de families Van der Meulen en Huydecoper, juist vanwege de kwaliteit van het archiefmateriaal dat ze hebben nagelaten, als exemplarisch kan gelden voor die van vroegmoderne 'families' in het algemeen. Overal werden deze families geconfronteerd met (voort)bestaansonzekerheid, voelden zij de 'staat' al dan (nog) niet als grote beschermer en verzekeraar in de rug en lieten hun vriendschapsbeleving daardoor beïnvloeden. Als dat de conclusie zou zijn, wordt te sterk geëxtrapoleerd en van register gewisseld naar een macrosociologisch niveau, naar iets wat de opzet van deze studie niet kan dragen. Ik lees het boek anders: als een geslaagde geschiedenis-nieuwe-stijl van enkele vooraanstaande families in de Republiek, met bijzondere aandacht voor de meervoudige betekenissen van het woord vriendschap in de interacties tussen leden daarvan.

Marc Jacobs